

Obzor Gemera

Ročník I. 1970

Cena 2 Kčs

Číslo 2

Vydáva Gemerská vlastivedná spoločnosť v Rimavskej Sobote

Vychádza štyrikrát ročne

Rediguje Július Bolfik

Adresa redakcie: Gemerská vlastivedná spoločnosť, Rimavská Sobota, námestie Červenej armády, číslo 24, telefón 2743. Tlač: Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin, závod Banská Bystrica. Povoľil Slovenský úrad pre tlač a informácie v Bratislave, registr. zn.: K 708/69 zo dňa 30. januára 1970. Rozširuje Poštová novinová služba. Predplatné na rok 8,— Kčs. Cena čísla 2,— Kčs

OBSAH

Július Bolfik: Lenin a literárne dedičstvo	33
Doc. dr. Ivan Plintovič, CSc.: O ľudskom a literárnom profile Terézie Vansovej	35
Július Bolfik: Literárne tradície Gemera	36
Dr. Ondrej Laciak: Z bojov KSCS v bývalom Revúckom okrese	42
Július Bolfik: Ján Ušiak, veliteľ Proje československej partizánskej brigády Jána Žižku z Trocnova	44
Mária Záriková-Kordošová: Roman	50
Eugen Volák: Oslobodzovanie obce Nižný Skálnik	50
Ladislav Mečiar: Spomienka na Jurka Hlaváča Petriškina	51
Eugen Wägnér: Z histórie latinského gymnázia v Ožďanoch (1645—1853)	52
Dr. Miroslav Kuchta: Kraskova pieska	57
Ivan Krasko (Július Bolfik)	57
Ivan Krasko: Otrók	58
Ivan Krasko: Otcova rola	58
Pamätník Mateja Hrebendu v Hačave	58
Ochotnícky súbor piesní a tancov sovietskej vojenskej časti z Komárna	59
Číž kúpele (Július Bolfik)	60
Stanovy Gemerskej vlastivednej spoločnosti	61
Z činnosti Gemerskej vlastivednej spoločnosti	63
Pamätník dr. Vladimíra Clementisa (Július Bolfik)	64
Nové publikácie Gemerskej vlastivednej spoločnosti (Július Bolfik)	64

СОДЕРЖАНИЕ

Юлиус Болфик: Ленин и литературное наследие	33
Доц. др. Иван Плинтович, ЦСЧ.: О человеческом и литературном профиле Терезии Вансовой	35
Юлиус Болфик: Литературные традиции Гемера	36
Др. Андрей Лациак: Из борьбы КПЧС в бывшем районе Ревуца	42

Юлиус Болфик: Ян — Ушак командир Первой чехословацкой партизанской бригады Яна Жижки из Троцнова	44
Мария Зурикова — Кордошова: Роман	50
Евген Волак: Освобождение села Нижний Скальник	50
Ладислав Мецлар: Воспоминание на Юрка Главача Петришкина	51
Евген Вэгнер: Из истории латинского гимназия в Ождянах (1645—1853)	52
Др. Мiroslav Кухта: Краскова песня	57
Иван Краско (Юлиус Болфик)	57
Иван Краско: Раб	58
Иван Краско: Отцова роль	58
Памятник Матея Гребенды в городе Гачава	58
Ансамбль песни и пляски Советских военнослужащих из города Комарна	59
Статут Гемерского общества	60
Курорт Чиж (Юлиус Болфик)	61
Из поэтики Гемерского общества	63
Памятник Др. Владимира Клемента (Юлиус Болфик)	64
Новые публикации Гемерского общества (Юлиус Болфик)	64

TARTALOM

Bolfik Július: Lenin és az irodalmi örökség	33
Doc. dr. Plintovič Iván, CSc.: Terézia Vansová emberei és irodalmi arcképe	35
Bolfik Július: Gömör irodalmi hagyományai	36
Dr. Laciak Ondrej: A CsSzKP harcáról a volt rócei járásban	42
Bolfik Július: Ušiak Ján, a Trocnovi Ján Žižka nevét viselő első eszékizslav partizánbrigád parancsnoka	44
Zárikné — Kordoš Mária: Roman	50
Volák Eugen: Nižný Skálnik felszabadítása	50
Mečiar Ladislav: Visszaemlékezés Petriškin Hlaváč Jurkára	51
Wägnér Eugen: Az ózgyáni latin gimnázium történetéből (1645—1853)	52
Dr. Kuchta Miroslav: Krasko falucskája	57
Ivan Krasko (Bolfik Július)	57
Ivan Krasko: A rabzolga	58
Ivan Krasko: Az apaí föld	58
Hrebenda Matej emlékműve Hačaván	58
A komáromi szovjet katonai részleg működéséről és táncgyűjtéséről	59
Cziz Jurdó (Bolfik Július)	60
A Gömöri Honismereti Társulat alapszabályai	61
A Gömöri Honismereti Társulat tevékenységéről	63
Dr. Clementis Vladimír emlékműve (Bolfik Július)	64
A Gömöri Honismereti Társulat új kiadványai (Bolfik Július)	64

Obrázok na prednej strane obálky: Rimavská Sobota — sídlisko I.

Obrázok na štvrtej strane obálky: Prírodná rezervácia a rekreačné miesto Kurinec pri Rimavskej Sobote.

Je správne, že v jubilejnom roku 100. výročia narodenia Vladimíra Iljiča Lenina skúmame svoju činnosť na všetkých úsekoch spoločenského a hospodárskeho života a konfrontujeme ju s myšlienkami V. I. Lenina. Vedie nás k tomu doterajšia skúsenosť i objektívny fakt, že vždy sklzneme, zastaneme vo vývoji a dostávame sa na starú už nevyhovujúcu a nesprávnu cestu buržoázneho nacionalizmu, ak zabudneme na Lenina, neštudujeme jeho myšlienky a tvorivo ich neuplatňujeme v každodennej svojej práci. Nás v Gemerskej vlastivednej spoločnosti sa táto skutočnosť o to viac dotýka, že sme si vo svojich stanovách vytýčili ako jednu z úloh budovať tradíciu socialistickej kultúry. Ide o kultúru, vedu a umenie vo všetkých oblastiach a dimenziách.

V tejto úvahe sa zameriavame len na jednu oblasť umeleckej tvorby, na literárnu históriu a jej správnu interpretáciu. Gemerská vlastivedná spoločnosť venuje značnú pozornosť tradíciam literárneho Gemera. Vo svojej edícii „Gemerské vlastivedné pohľady“ vydala zborník „Literárne postavy Gemera I“ a ďalší zborník rovnakého pomenovania vyjde v roku 1971. Snahou našou je zachovať literárne dedičstvo našich otcov a udržiavať kontinuitu medzi pokrokovými národnými tradíciami a socialisticťou prítomnosťou v internacionálnom poňatí. Pri zachovávaní literárneho dedičstva rozlišujeme staré a reakčné od literárneho odkazu, ktorý má čo ešte povedať i dnešnej, resp. aj budúcim generáciám. Nemôžno teda pristupovať k literárnemu dedičstvu z pozícií buržoázneho nacionalizmu a ekvilibristikou socialistickej terminológie ustupovať zo zásad proletárskeho internacionalizmu. Každý spoločenský poriadok má svoju filozofiu, politické myslenie a tomu adekvátne vzájomné pôsobenie duchovného života a umenia. Z toho musíme vychádzať pri hodnotení literárneho dedičstva. Treba to zdôrazniť i preto, že viacerí sa čudujú i na nás hnevajú, že literárne dedičstvo zachováme a k nemu pristupujeme z pozícií marxizmu-leninizmu, z pozícií socialistickej ideológie a komunistickej morálky. Nie je im po vôli, že literárnych dejateľov, ktorým sme v posledných rokoch postavili pamätníky (Ivanovi Kraskovi v Lukovištiach, Jánovi Botťovi vo Vyšnom Skálniku, Matejovi Hrebendovi v Hačave, Samovi Vozávi v Skultétymu v Kraskove, Jónovi v Hrachove, Augustovi Horislantovi Dobroslavovi Čipkovi v Drien-

čanoch, Petrovi Kellnerovi Hostinskému v Rimavskej Sobote, Ľudovítovi Kubánimu v Rimavskom Brezove, Jozefovi Skultétymu na Potoku), resp. im pripravujeme (Terézií Vansovej v Rimavskej Pile, Pavlovi Dobšínskemu v Drienčanoch, súsošie Trom Sokolom v Rimavskej Sobote atď.) a o ktorých uverejňujeme štúdie v zborníkoch „Literárne postavy Gemera“, hodnotíme z marxisticko-leninských aspektov. Nepáči sa im, že vraj zotierame, respektíve málo zvýrazňujeme národný charakter. Nazdávam sa, že tu ide o odlišný triedny pohľad a prístup z jednej i druhej strany, o dva pohľady na tú istú vec. Národný charakter predstaviteľov buržoáznej literatúry minulého i na začiatku tohto storočia je daný ich vlastnou tvorbou, ktorá zobrazuje pomery a vzájomné vzťahy buržoáznej spoločnosti. Preto národný charakter tejto tvorby ani nemožno zotierať. Ziada sa ale zdôrazniť, že Gemerskej vlastivednej spoločnosti nejde o ľudácky či národnársky tradicionalizmus. My nechceme a ani nemôžeme budovať socialisticú kultúru na území historického Gemera na tých tradíciách, ktoré platili pred sto rokmi a podporovali a upevňovali kapitalistický spoločenský poriadok, ideály buržoáznej spoločnosti. Preto pri hodnotení gemerských literárnych dejateľov upriamujeme pozornosť a zdôrazňujeme pokrokové a revolučné prvky v ich literárnom odkaze, ktorými pomáhali rozvoju novému a zániku starému, do akej miery pomáhali poddaným, chudobným v boji proti vykorisťovateľským triedam v období feudalizmu a kapitalizmu.

V tomto smere sa môžeme oprieť o významnú štúdiu Vladimíra Iljiča Lenina „Stranícke organizácie a stranícka literatúra“ (Novaja Žizň, 13. november 1903). Lenin vo svojej analýze vzťahov revolúcií 19. storočia a literatúr konštatoval, že literatúra sa musí stať „súčasťou vecí celého proletariátu“, a to zákonite. Literatúra je teda súčasťou revolučného hnutia. A túto zákonitosť musia rešpektovať nielen tvorcovia literárneho umenia, ale aj jeho konzumenti. Lenin vyzdvihoval význam pokrokových literárnych tradícií, ale bol zásadne proti literatúre „s buržoázou spojenej“. Zdôrazňoval, že v socialistickej spoločnosti treba postaviť inú, „ozaj slobodnú, otvorene s proletariátom spätú literatúru“. Lenin vychádzal zo zovšeobecnenia poznatkov o postavení spisovateľa v predošlých spoločenských

formáciách a analýzou v širších spoločenských súvislostiach so zreteľom na ďalšie perspektívy dospeš k všeobecnej poznatku, že „nemožno žiť v spoločnosti a byť slobodným od spoločnosti“. (V. I. Lenin, Spisy, zv. 10, 37). Tento závažný postulat treba zdôrazniť najmä v tomto období, keď niektoré umelecké kruhy, niektorí spisovatelia hovorili o socialistickej literatúre z pozícií buržoázneho nacionalizmu, resp. kozmopolitizmu. Slovnou ekvilibristikou socialistickej terminológie zastierali, resp. obraňovali literatúru „s buržoáziou spojenú“. Tieto pravicovo-oportunistické, antikomunistické, antisovietske a v podstate kontrarevolučné sily svojou reakčnou činnosťou rôznymi kanálmi zasiahli a ovplyvnili myslenie časti ľudí, najmä mládeže. Je to jedna z metód tzv. postupnej erózie socializmu, o ktorú sa pokúšajú imperialistické a revanšistické sily kapitalistických krajín, aby oslabil marxisticko-leninské triedne poňatie a tak podkopali socialisticke spoločenské zriadenie. Treba si ale plne uvedomiť, že marxizmus je spoločensko-triedny systém. Bez triedneho systému niet marxizmu. Pod kepienkou socializmu s ľudskou tvárou sa v minulom období podarilo odbúrať základný princíp marxizmu, triedny princíp a tak zvišť značnú časť ľudí na antikomunistickú platformu.

Dialektika vzťahu tvorivej slobody umelca, vedca a záujmov socialistickej spoločnosti nie sú v rozpore — i keď sa ona prejavuje oveľa v zložitejších a odstupňovaných kategóriách, ako ostatné úseky spoločenského a hospodárskeho života, kde podriaďovanie sa princípu kolektívnosti je jednoduchšie a priamejšie. Veda, filozofia, estetika vyžaduje avantgardného vedca, umelca, ktorý nielen prechováva sympatie k revolučnému hnutiu a osvojuje si jeho ideológiu iba citovo, ale ktorý si osvojuje aj racionálnu zložku svojho subjektu: umenie a literatúru ako súčasť revolučného hnutia. Formovanie umeleckých predstáv o svete a hľadanie primeraného estetického výrazu pre ne musia byť v súlade s marxisticko-leninskou filozofiou a musia vyjadrovať harmóniu obsahu a formy. Už z toho vidno, že ide o proces veľmi zložitý a dlhodobý, ktorý sa len postupne ustalať a kde ideová a estetická kryštalizácia si vyžaduje určitý, vopred neohraničiteľný čas. Ale nie v absolútnom zmysle slova, aby sa nemohlo dôjsť k cieľu, ale aby sa zabránilo sche-

matizmu v tejto oblasti. Z toho môžeme vydedukovať, že literárny odkaz, ktorého ideové a umelecko-estetické komponenty buržoaznodemokratickej epochy boli prekonané vznikom novej literatúry, nových umeleckých škôl, poetik a estetických snáh v epoche proletárskych revolúcií a socialistickej výstavby, teda na inom triednom základe, nemožno mechanicky preberať, lebo jeho obsah sa pohybuje v tých hraniciach, v ktorých autor odzrkadľoval reálne vzťahy vecí v danej dobe a príslušnej ideológii. Preto hovoríme o pokrokových národných tradíciách, o preberaní skúseností minulosti, ktoré spolu so skúsenosťami súčasnej socialistickej epochy vytvárajú dostatočne široké perspektívy rozvoja umeleckej tvorby a podmienky pre realizovanie ideálov epochy proletárskych revolúcií v domácej a svetovej literatúre. Táto kontinuita so širokou perspektívou rozvoja je podmienená líniou plynutia historického času a priestoru.

Rovnakou chybou ako preceňovať literárny odkaz minulých generácií je aj ich nedocenenie. Lenin na celoruskom zjazde Proletkultu vyhlásuje: „Marxizmus si vydobyl svetodržinný význam ako ideológia revolučného proletariátu tým, že vôbec neodhodil najcennejšie výdobytky buržoaznej epochy, ale naopak, osvojil si ich a prepracoval všetko, čo bolo cenné vo viac ako dvadsiacim ročným vývoji ľudského myslenia a kultúry“. Zároveň odsudzuje tých, ktorí chcú ignorovať kultúrne bohatstvo minulých generácií. Po týchto vyhláseniach nasledujú opatrenia na zachranu kultúrnych pamiatok, na uctenie si veľkánov ruskej a svetovej literatúry, vedy a kultúry vôbec, ako Lva Nikolajeviča Tolstého, Fjodora Michajloviča Dostojevského, Henricha Heineho, Fréderica François Chopina, Michaila Vasilja Lomonosova atď. Začali stavať dôstojné pamätníky koryfejom vedy a kultúry. Leninove názory na demokratizáciu a zľudovenie kultúry, názory na kultúrne dedičstvo minulosti, sila jeho myšlienok pôsobili inšpiračne vo všetkých smeroch pokrokového vývoja kultúry, vedy, umenia, školstva, osvety a to rovnako v obsahu, ako aj v metóde. Je všeobecne známy Leninov zvlášť úzky vzťah k dielu revolučných demokratov Nikolaja Černyševského a Pisareva, ďalej Belinského, Ivana Sergejeviča Turgeneva (ako predstaviteľa veľkostatkárskeho Ruska), Gercena. Známe sú Leninove články o Tolstom, citoval Michaila Jevgrafoviča Saltykova-Ščedrína, no a výrazne sa v tomto smere prejavil udržiavaním osobného i písomného styku s Maximom Gorkým. Leninove články o Tolstom sú ukážkou, ako treba kriticky hodnotiť dedičstvo minulosti a triediť, čo patrí minulosti a čo prítomnosti. Charakteristickým pre Leninove názory na literatúru je vyzdvihovanie

klasiky a realizmu, rovnaký postoj mali Marx a Engels, Lenin sa vo svojich úsudkoch o literatúre dôsledne pridržiaval ideologických a triednych meradiel. Pri hodnotení literatúry vychádzal zo zákonitosti existencie triedneho boja a jeho prejavov aj v najšpecifickejších oblastiach duchovného života ľudskej spoločnosti.

Leninove myšlienky o literatúre a cieľavedomý chod revolučných opatrení v prvej socialistickej krajine má veľký význam historický i vedecký nielen pre sovietskú kultúru, ale aj pre pokrokové snázenie ostatných národných kultúr. Dôkazom toho je aj celý ďalší vývoj v Československu po založení Komunistickej strany Československa v máji 1921. Revolučné robotníctvo si utvárala svoje kultúrne, osvetové a telovýchovné zložky a organizuje v nich mnohostrannú vzdelávaciu činnosť, napríklad v Rimavskej Sobote, Tisovci, Hnúšti, Rožňave a inde. V Gemeri nastupuje nová intelligencia spáť a robotníckou triedou a odaná Komunistickej strane Československa, reprezentovaná Vladom Clementisom a Samom Takáčom z Tisovca a inými. Mladí komunisti Vlado Clementis a Samo Takáč sa stali ideovými vychovávateľmi mládeže i starých. Otázkam kultúry (v tom aj literatúry) venujú pozornosť a na podnety citlivo reagujú proletárske časopisy Pravda chudoby, Hlas ľudu, Spartakus, Proletárka, maďarské noviny Kassai Munkás, Roham a ďalšie časopisy. Významnú úlohu v rozvoji proletárskej kultúry zohral Klement Gottwald, ktorý nadsene volá mládež do práce a radí jej „Učiť sa“ — to je alfou a omegou. Učiť sa zo života, zo skúseností, z kníh, z pokusov, z víťazstva i z porážky. Učiť sa vo fabrike, na poli, v dielni, na ulici, doma i v škole — učiť sa všade. V jednej ruke kladivo v druhej kniha — tak musí dnešný proletár kovať lepší život.“

Základy socialistickej literatúry na Slovensku organizovanejšie vytvára DAV, prvá organizácia slovenskej inteligencie, ktorá sa otvorene a úprimne prihlásila k marxizmu a k robotníckej triede. S činnosťou DAVU bol nerozlučne spojený proces tried-

neho uvedomovania a výchovy širokých vrstiev ľudu. Jedným z robotníckych dopisovateľov a rozširovateľov časopisu DAV bol Michal Lauro Petro z Brádna. Pokrokoví robotníci a revolučná mládež s obľubou sa stretávali s davistami dr. Vladimírom Clementisom, Ladislavom Novomeským, dr. Jánom Poničanom a ďalšími príslušníkmi inteligencie, od danými veci komunizmu. Slovenská komunisticá inteligencia sústredená okolo časopisu DAV priniesla svoj kladný podiel „pre organizovanie budúceho spoločenského poriadku“. Táto skutočnosť na jednej strane dáva pádnú odpoveď tým buržoazným ideológom, ktorí sa snažili a ešte aj snažia očierňovať proletariát z „nekultúrnosti“, na druhej strane sa potvrdzuje téza Vladimíra Iljiča Lenina o „dvoch kultúrach za kapitalizmu“. Triedny pohľad na otázky kultúry vôbec, ktorému sa revolučný proletariát učil z marxizmu-leninizmu, umožňuje nám správne chápať existenciu „dvoch kultúr“ za kapitalizmu. Kým na jednej strane cieľ socialistickej kultúry stelenoval program revolučných organizácií a spolkov (robotnícke časopisy, DAV, robotnícka telovýchova, Komsomol a pod.) pod vedením Komunistickej strany Československa, na druhej strane oficiálna kultúra „osvetľovala“ život, ideológiu, morálku buržoazneho štátu.

Spomenul som len niekoľko myšlienok o literárnych tradíciách a ich hodnotenie vo svetle marxizmu-leninizmu. K tejto téme sa budeme musieť vracaa častejšie, podrobiť ju hlbšej analýze, konfrontovať s myšlienkami Vladimíra Iljiča Lenina a interpretovať na vedeckom základe, aby konzumenti literárneho umenia si aj touto cestou osvojovali pravdivé, úplné a harmonické učenie, ktoré im poskytuje ucelený svetový pohľad, nezmieriteľný a nijakou reakciou, poverou alebo obhajobou akéhokoľvek spoločenského útlatku. V súčasnom období vystupuje naliehavá úloha, a to ideovopolitická konsolidácia v umeleckej oblasti, konkrétne v našej úvahu na úspechu literárnej tvorby a literárnej histórie.

Zo živých myšlienok V. I. Lenina

„Keď razíme heslo „medzinárodnej kultúry demokratizmu a svetového robotníckeho hnutia“, berieme z KAŽDEJ národnej kultúry IBA jej demokratické a socialisticke prvky, berieme ich IBA a BEZVÝHRADNE ako protiohru proti buržoaznej kultúre, buržoaznému nacionalizmu KAŽDÉHO národa.“

V. I. Lenin, Spisy, zv. 20, Bratislava 1956, 16

„Kto chce slúžiť proletariátu, ten musí zjednocovať robotníkov všetkých národov, utvrdzoť bojujúc proti buržoaznému nacionalizmu tak „VLASTNEMU“, ako aj cudziemu. Kto obhajuje heslo národnej kultúry — ten patrí medzi nacionalistických malomeštiakov a nie medzi marxistov.“

V. I. Lenin, Spisy, zv. 20, Bratislava 1956, 17

O ľudskom a literárnom profile Terézie Vansovej

Doc. dr. Ivan Plintovič, CSc.

V apríli uplynulo 113 rokov, čo sa narodila, a v októbri bude 28 rokov, čo zomrela Terézia Vansová. Odkiaľ vychádza, kadiaľ sa vinie a kde končí jej životná púť?

Zvolenská Slatina — tam uzrela svetlo sveta a prežila svoje detstvo i dievčenskévo. Lomnička na Spiši — tam si ju ako svoju ženu odviezol Ján Vansa, evanjelický farár, obetavý a oddaný vlastenec. Píla pri Lisovci — tam intenzívnou národnobuditeľskou, literárnou a redaktorskou prácou naplnila najlepšie roky svojho života. Banská Bystrica — tam pokračovala vo svojej mnohoročnej a mnohostrannej činnosti, tam strávila svoju životnú podjeseň i jeseň a tam i zomrela.

A aká, akáže je životná púť tejto vzácnjej, ušľachtilej a múdrej ženy? Aká je životná cesta Terézie Vansovej-matky, manželky a vdovy?

Vansová-matka pociťuje bezmedzné šťastie, keď privádza na svet svojho synka Ľudovíta, a precítiť bezodný žiaľ, keď jej ako päťročný zomiera. Spomína: „... vtedy vyplňoval celý môj čas, moje myslenie a cítenie môj malý syn... Prešla zima, príroda začala ožívať, ale u nás odišiel ten, ktorý nám bol všetkou radosťou a blahom. Odišiel 21. marca roku 1881. My sme osireli, ja som odvtedy chorela, a to nielen telesne, ale i duševne“ („Ján Vansa“, Liptovský Mikuláš 1938, str. 155 a 187).

Vansová-manželka podporuje svojho muža, pomáha mu, delí sa s ním o starosti a starosti na chudobnej pľanskej fare; znepokojene hľadá, ako namáhavá práca narúša jeho skromné telesné sily a rozrúša jeho duševnú rovnováhu; znepokojene hľadá, ako stále častejšie a stále hlbšie sa prepadá do seba, do mŕtvej a mučivej priepasti svojej psychy. A ustarostená hľadá, ako výbojní nepriatelia podlamujú a podvzdujú všetky prejavy slovenského národného života. Vansová vo svojom citlivom srdci a na svojich útlých plecach neraz nevládze unieť ťarchu rodinných stras-

Pamätná tabuľa Terézie Vansovej v Rimavskej Pile

ti a bremeno starostí o národné bytie-žitie. Roku 1897 Elena Maróthy-Soltéssovej píše: „Akási duševná slabosť, malomyseľnosť ma zaujala. Zavše mi tak smutno, tak ťažko žiť! A zavše si myslím, načo som na svete? Ale dosť na tento čas. Trpkosť sa vtiera v srdce i v dušu, musím ju potlačiť...“ („Ján Vansa“, 318).

Po takmer dvadsaťročnom pôsobení na Pile Vansová odchádza do Banskej Bystrice, hľadajúc v nej tichú životnú zátočinu. Našli ju tu? Nie, nenašli. Po príchode do Banskej Bystrice Vansová musí prežiť nejednu urážku a strpieť ne jeden ústrik od mocných tohto sveta (najmä za vojny) a naďalej sa musí dívať, ako ťažké duševné depresie plienia jej muža, ako ho oberajú o posledné životné sily, o vôľu žiť. Napokon Ján Vansa siaha si na život: „Raz večer priniesla mu Oľga (ide o chovanicu Oľgu Vranú, pozn. I. P.) prvé jahody a posadela pri ňom. On jej láskave nakládal, aby si dala pozor na zdravie, najmä na oči. — Tak utišene, uspokojene odobrali sme sa na odpočinok. Unavená prácou a bolením hlavy tuho som zaspala... A teraz, kým som spala, odišiel ticho, kradmo, želel, aby sa nevrátil, nechal mi žiaľ, ranu, ktorá sa nezahojí, odišiel sám a sám. — Záhada života a tajomstvo smrti... Kto bol s ním? Matka, ktorú neustále volal? Nikto nevie a nevie...“ („Ján Vansa“, 394).

A Vansová-vdova? Zápasí s veriteľmi a dlžobami, do ktorých ju zavliekli nehodní a nezodpovední ľudia... Bolesťne prežíva mníchovský diktát a všetko, čo po ňom nasledovalo — súmrak republiky, začiatok novej vojnovnej drámy... Ako 62-ročná musí vypíť ešte jeden kalich horkosti: bolestivá zlomenina nohy ju odsudzuje na lôžko a uviazuje do lenošky... Sediac

Terézia Vansová s chovanicou Oľgou Vranou a ošetrovateľkou v roku 1942

□ Gemer, zvaný kedysi „hviezdou uhorskej vlasti“, zohral v histórii slovenského národa významnú úlohu ako v ekonomike, tak aj na poli kultúrnom. S hospodárskym rozvojom Gemera súvisela aj vzdelanostná úroveň jeho obyvateľstva. Tá bola dialekticky determinovaná aj literárnou tvorbou — vedeckou a beletristickou — gemerských vzdelancov.

Z cyrilometodajskej epochy a z obdobia upevňovania feudálneho spoločenského poriadku zatiaľ nemáme písomné pamiatky. Čakajú na

objavenie. Na prenikanie a udomácnovanie sa západoeurópskej kultúry na území historického Gemera nás upozorňujú len umelecko-staviteľské pamiatky. Cirkevná hierarchia okrem misijnej činnosti budovala tu kláštory, ktoré sa zároveň stali strediskom kolonizačnej činnosti. V Gemeri to bol kláštor benediktínskeho opátstva (podľa Pázmánya od roku 1303) v Rimavských Janovciach (Abbatia Sancti Joannis Bapt. de Janosi), v Rybníku (Conventus Nazarenorum de Ribnik), rodinný kláštor v Chanave (z 12. sto-

ročia) a pravdepodobne aj v Chrámcu. S výstavbou kláštorov a kostolov súvisí aj produkcia románskeho (Rimavské Janovce, Gemerský Jablonec) i gotického umenia v staviteľstve (Rimavská Baňa, Kraskovo, Rybník a i.) a maliarstve (fresky v Kraskove, Rimavskom Brezove, Rimavskej Bani, Kyjaticiach a i.).

Na územie Gemera zasahuje najmä vplyv Karlovej univerzity v Prahe a husov učenie. Pokrokové tradície husitského hnutia otvorili brány pre prístup Lutherovej reformácie. Obi-

v záhrade pri dome, počúva nepokojný tep ďalekého sveta i pokojný tok blízkej ulice a Harmaneckého potoka... Sediac v záhradke pri dome, ponára sa do spomienok, premeriava svoju cestu a — vyrovnaná so sebou i so svetom — pozerá z tohto brehu k onomu druhému, z ktorého už niet návratu. Pomaly, postupne usína a zhasína.

Terézia Vansová — ľudsky bezbranná a teda zraniteľná — putuje životom; spoznáva jeho horkosť — a preto i hodnotu; pocituje jeho krutosť, a preto precituje i jeho krásu. Životnou aktivitou vykupuje a vyslobodzuje sa zo smútku, clivoty a cnenia. Aj ona si uvedomuje, že „umiera sa len raz“, ale „žije sa sto tisíc ráz, každú minútu, každého dňa“ (Romain Rolland). Aj ona vie, že trpieť znamená učiť sa. Miluje život, a preto vie vydržať v hodinách a chvíľach ťažkých životných skúšok... Svoj život naplňa takou rozmernou činnosťou, ktorá by bola stačila vyplniť niekoľko priemerných ľudských životov.

Tri romány — „Sirotka Podhradských“, „Sestry“ a „Kliatba“, početné črty, novely a poviedky — „Jedlička“, „Humoreska“, „Suplikant“, „Julkin prvý bál“, „Obete márnomyseľnosti“, „Ohlášky“, „Vlčia tma“, „Paľko Suška“ a pod., diela dramatické — „Svedomie“, „Lúbezní hostia“, a „Môj Jožko“, memoárové — „Terézia Medvecká“, „Danko a Janko“ a „Ján Vansa“, cestopisné — „Pani Georgiadesová na cestách“ a „Z rovin dolnozemskej“, toto všetko stačila vytvoriť popri práci redaktorskej, popri činnosti v ženskom hnutí, popri starostiach o veci verejné i rodinné.

Je nesporné, že Vansová ako spisovateľku tak trochu priclonila veľké zjavy nášho literárneho realizmu — P. O. Hviezdoslav, S. H. Vajanský, M. Kukučín, B. S. Timrava a J. G. Tajovský. Rovnako je nesporné, že Vansová nestavala si neprimerane vysoké umelecké méty; netvorila však ani pod svoje možnosti, ba niektorými svojimi prácami, hlavne príbehmi — poviedkami „Z fary a zo školy“, „Dankom a Jankom“ a spomienkovými prózami, preslúhla i seba samú a natrvalo sa zapísala do dejín slovenskej literatúry.

„Čomu človek nerozumie, o tom nech nehovorí, tým menej píše“ — touto devízou riadila sa vo svojej slovesnej tvorbe. Do jej literárnych diel vstupuje to najvyššie, čo je to navznesenejšie, minulosť i prítomnosť, fara i škola, sociálne, politické, morálne i kultúrne pomery a problémy epochy.

Ideovo-kompozičnú os jej románov a poviedok tvorí polarita, konflikt dobra a zla, pravdy a lži, spravodlivosti a nespravodlivosti. A je v súlade s jej koncepciou života a človeka, je v súlade s jej ženskou etikou, morálnym asketizmom a rigorizmom, že v jej románoch a poviedkach víťazí dobré nad zlým, pravdivé nad lživým, spravodlivé nad nespravodlivým. Tak v „Sirote Podhradských“ víťazí Violina morálna čistota, dievčenský a ženský heroizmus nad predsudkami — inak čestného — Imricha Vilinského a nad ná-

strahami svetáckeho a skazeného Aladára Lepáryho. Tak v „Suplikantovi“ víťazí etický imperatív Dariny Trnavskej: to on ukáže Milanovi Záriečskému „pravú cestu“; odvráti ho od cesty nepravdy, vedúcej do mravných trasovísk a priepadísk. Tak vo „Vlčej tme“ víťazí statočná Ružena Kališová nad egoizmom a zaslepenosťou, nad onou „vlčou tmou“ malomeštiackej spoločnosti, ktorá v honbe za majetkom, za peniazmi vidí zmysel svojho života. Atď.

V literárnom diele Terézie Vansovej, predovšetkým v jej románoch, je nepochybne hodne idylizujúcich, romantizujúcich a sentimentalizujúcich prvkov; je v ňom však i veľa zaujímavých, vnímavo odporozovaných a zvrchovane esteticky stvárnených a vyvážených miest. Často sa spomína vplyv nemeckej sentimentálnej literatúry na Vansovej slovesnú tvorbu — vplyv Marlittovej, Spielhagena a iných. No menej sa hovorí — a malo by sa hovoriť viac — o vplyve Boženy Němcovej (obdivovala „Babičku“), L. N. Tolstého (čítala „Vojnu a mier“ v origináli), S. H. Vajanského a pod. Napriek týmto vplyvom a závislostiam zostala sama sebou, spisovateľkou svojráznej tváre a svojského tvaru.

S menom Terézie Vansovej navždy zostanú späté začiatky slovenského ženského hnutia a zrod prvého slovenského ženského časopisu — Dennice.

Slovenské ženské hnutie vo svojich začiatkoch bolo veľmi krotké, nevýbojné, ako krotká a žensky nevýbojná bola i Terézia Vansová a jej generáčne družky. Vansová máločím sa ponáša napríklad na George Sandovú, ktorá — ako je známe — svojho času bola ozajstným postrachom všetkých európskych filistrov. Ba Vansová nebola ani natoľko výbojná ako Božena Němcová. A jednako svojou „Dennicou“ plnila a splnila významné poslanie medzi slovenskými ženami. V nej „ukladala svoje skromné myšlienky“, v nej „sa prihovárala svojím sčiasťky ešte skromnejším sestram Slovenkám, z ktorých nejednu učila Dennica myslieť a čítať...“ („Ján Vansa“, 388). „Dennica“ poskytovala slovenským ženám poučenie i pobavenie. Ona uviedla do slovenskej literatúry mladého Ivana Krasku, Ivana Galla, Janka Jesenského a iných.

Úctu, obdiv i lásku zasluhuje Terézia Vansová, žena, ktorá so vztyčenou hlavou kráčala celým svojím životom, žena, ktorá niesla v sebe šťastie i sen, bolesť i nádej, osud svojho plamena, domova a Slovenska, žena, ktorá vedela rozmnožovať a znásobovať krásu života, prometeovskými roznášať svetlo a teplo; svetlo, aby sa ľudia vzájomne lepšie videli, a teplo, aby im nebolo zima, žena, ktorá viacej rozdávala ako prijímala a ktorá z hĺbiny času prihovára sa nám slovami: „Milovať ľud viac, než nás on miluje, žertvovať zaň bez reptania, za dobro nežiadať vďaka a uznanie, žiť dobro a krásu, v tom je mier duše a šťastie i v nešťastí“ (citované z pamätníka Oľgy Vranej).

Pamätná tabuľa Juraja Palkoviča — z oslavy 100. výročia jeho narodenia v Rimavskej Bani

dve náboženské hnutia — no najmä husitské — vyrastali predovšetkým z pohnútok sociálnych a mali proti-feudálne zameranie. Čestina týchto čias bola ľudovej slovenčine dobre zrozumiteľná, preto zákonite preberá funkciu spisovného jazyka Slovákov. Gemerskí vzdelanci popri latinčine píšú svoje diela v češtine.

Už v 15. storočí preslávil Gemer Tisovčan Jakobeus Sclavus Texovius, ktorý bol bakalárom Karlovej univerzity v Prahe. V 16. storočí sa významným podielom zaslúžil o rozvoj duchovnej poézie Ľudomil Eliáš Láni (nar. 1570 v Slovenskom Pravne — zomrel 1618 vo Veľkej Bytči), učiteľ v Jelšave, pozdajšie superintendent, náboženský spisovateľ. Lániho duchovná poézia „naslúcha tónom ľudových piesní, s ktorými vyrastal, a naplňuje túto ľudovosť a zemitosť našu v piesni svojej umelej. Naozaj veľký náš básnik!“ — píše rodák z Lehoty nad Rimavicou Ján Ďurovič v diele Evanjelická literatúra do tolerance (Martin 1940, 129). Reformácia zintenzívnila kultúrny život v Gemeri. Zaznamenávame zakladanie latinských škôl. V meste Gemer, ktoré bolo prvým sídlom župy, jestvovala takáto škola už v 16. storočí, v 17. storočí (od r. 1631) chýrne gymnázium v Hrachove (Schola castellana Rahoviensis) pre synov zemianskych rodín, latinské gymnázium v Oľďanoch (1645—1853), v Rimavskej Sobote, Rožňave, Jelšave, Štítniku, Dobšinej. Na týchto školách študovali významní literárni dejatelia a národní buditelia, v Gemeri Leopold Bruck, Samuel Hruškovič, Ľubor Cochius-Zoch, Janko Matuška, Samo Bohdan Hroboň, Janko Kalinčík, Jonaš Záborský, Jakub Graichmann, Pavel Jozef Šafárik, Samo Tomášik, Peter Michal Bohúň, Karol Kuzmány, Samo Chalupka, August Horislav Krémery, Ľudovít Reuss, v Oľďanoch Ján Chalupka, Juraj Pal-

kovič, Janko Francisci Rimavský, Samuel Reuss (Reisz), Ján Botto, Ľudovít Kubáni, v Rimavskej Sobote Daniel Gabriel Lichard, Štefan Marko Daxner, Daniel Jonatan Lauček, Július Botto, Ján Cajak ml., Jozef Škulťety, Valér Kubáni, Janko Jesenský, Ivan Krasko (dr. Ing. Ján Botto), v Dobšinej Karol Kuzmány, Juraj Palkovič, Pavel Jozef Šafárik, Ladislav Bartolomeides a iní, v Rožňave Samo Chalupka, Pavel Jozef Šafárik, Samo Tomášik, Gustáv Reuss. Na úrovni gymnázií boli školy v Tisovci, Ratkovej, Čereňanoch, Hruškove a inde. Postupne sa temer v každej gemerskej obci zriadila škola, takže Gemerčania v celokrajinskom meradle dosahovali najvyššiu vzdelanostnú úroveň.

V 17. a 18. storočí sa kultúrny život sústreďoval okolo vzdelancov v Jelšave, Hrachove, Tisovci, Ratkovej, Oľďanoch, Štítniku, Rožňave a inde. Začína rozkvet duchovnej poézie a vedeckej spisby. Ide tu o celý rad významných osobností v 17. storočí a autorov literárnych diel slovenského pôvodu, ktorí zasahovali do vtedajšieho cirkevno-politického života, o gemerských humanistov a ich vplyv na spoločenský život Gemera. Ich tvorba presahuje hranice historického Gemera a stáva sa majetkom všetkých Slovákov. Daniel Sinapius Horčička, rektor školy v Kameňanoch, neskôr v Jelšave (r. 1660, vypovedaný r. 1763), upravovateľ a zostavovateľ nového vydania Clithary sanctorum, vydavateľ Komenského Orbis pictus a dvoch vlastných zberok modlitieb (Záhradka dušičky pobožné a Perličky dítiek božích) vo svojich prácach tradičnú spisovnú češtinu osviežuje slovenským hovorovým úzom. Už vyše 100 rokov pred

Bernolákom vyjadruje potrebu slovenského spisovného jazyka. Je jedným z prvých gemerských vzdelancov, ktorý nabáda i láske k rodnej reči — i keď jeho príhovor v knihe Neo-Forum Latino-Slavonicum (obsahuje 100 slovenských prísloví a porokadiel) patrí zemianskym synom zo Slovenska. Daniela Sinapia Horčičku vysoko ocenil už Jaroslav Viček (pozri Rudo Brtáň: Danielovo Sinapiusovo-Horčičkovo Neo-Forum latinoslavonicum, Liptovský Mikuláš, 1940). Významná je duchovná poézia Jána Glosiusa (nar. 1670), rodáka z Pondelka, má modlitebný charakter (Etan Hlasitě Prozpěwugjey, aneb Písničky nábožné k rozličným potřebám i k rozličným časum). K týmto literárnym dejateľom sa radia Matěj Rožkovécus z Ratkovej, Juraj Kloch, rektor gymnázia v Hrachove, Ján Fabricius (1672—1734) a rodofub Juraj Paulíny (okolo r. 1704) v Tisovci. Už v druhej polovici 17. storočia hrávali v Oľďanoch latinsky písané školské hry, barokové historické drámy, autorom ktorých bol profesor tamojšieho latinského gymnázia Michal Mišovic, neskôr rektor gymnázia v Rožňave.

V 18. storočí významnú úlohu v rozvoji vzdelanosti zohráva barokovo-didaktický básnik Juraj Bahil

Pamätník J. Francisci-Rimavského v Hnúšťa-Lúčeri

Pamätník Mateja Hrebendu v Hačave

z Čerenčan (pôsobil aj v Hrachove a Klenovci), Ján Korček (Kortsek, 1763—1819) v Hnúšti, osvietenec veršovec a slovníkár Pavel Šramko (1743—1831), rodák z Revúcej a jeho syn Peter Pavel Šramko, narodený v Klenovci (1775—1839), Ján Krman (nar. 1768 v Partinskej Lupči) z Kraskova, Michal Semian (1741—1812), rektor školy v Ratkovej, Matej Šulek a jeho syn Gašpar v Tisovci, Samuel Čerňanský (1759—1809), rodák z Hnúšte, pedagóg Michal Lehotský v Hrušove. Básnické skladby Jána Čerňanského (1709—1766) z Hnúšte, otec Samuela, okrem náboženských zameraní posilujú historické a národné sebedovedenie Slovákov, pravda, na pozadí dobových tendencií Matej Bodo z Rimavskej Bane okrem zbierky vlastných náboženských piesní (Zwuk Evangelia Wečného A Prawdy Nebeské Hlasyté Zwestowánj) sa vo svojej vedeckej tvorbe zaoberal otázkami trestného práva (Juris prudentia criminalis) a ako jeden z prvých Gemerčanov vlastivedným výskumom svojho rodného kraja (Comitatus Gümöriensis brevis descriptio). Juraj Ambrózi (1694—1746), superintendent v Štítniku, vysokoučený a veľmi plodný cirkevný spisovateľ okrem vlastných a preložených náboženských piesní a vedeckých štúdií vydal na svoju dobu významné cirkevno-pologetické a nábožensky mediatívne dielo Líbezná jadro celého kresťanského ev. učení (vyše 1700 strán). Na tejto linii nábožensky literárnej činnosti pokračoval aj Daniel Sartorius (1704—1763), rektor školy v Štítniku (1730) v knihe Summownj Postilla (1746) a v iných svojich prácach podobného zamerania. Významnú činnosť vyvinuli gemerskí kňazi pri výskume dejín evanjelictva v Uhorsku. Treba tu spomenúť Andreja Šmála (1706—1766) v Ratkovej, Mateja Šuleka (1745—1815) z Tisovca, Martina Klanicu (1740—1810), rektora školy v Štítniku, neskôr ev. seniora v Rimavskom Brezove. K tejto skupine patrí významný geograf a historik Ladislav Bartolomeides (1754—1825), rodák z Klenovca a farár v Kemeňanoch, neskôr v Ochitnej a Pevol Valaský (1742—1824) z Jelšavy. Rovnaké záujmy mal Matej Holko starší

(1719—1785), rodák z Tisovca, ktorý je z prvých systematických zberateľov ľudovej poézie. Sem patrí aj Matej Bahil, farár v Čerenčanoch (rodák zo Šivetíc, 1706—1761), kronikár utrpenia a prenasledovania pre vieru.

Osvietenstvo v Gemeri, najmä v Malohonte, ktorý nazývali Parva Saxonia (Malé Sasko) je charakterizované aj zakladaním spoločností a časopisov. I keď ich dosah bol obmedzený na úzky okruh vzdelancov, najviac na meštianske a remeselnícke vrstvy, ich význam treba doceniť. V Rimavskej Sobote založili roku 1792 Societas ex totius Monarchiae Austriacae eruditia (Spoločnosť vzdelancov z celej rakúskej monarchie). Už v rokoch 1767—1768 sa Matej Holko starší z Tisovca a Ján Laho z Brzotína pokúšali založiť literárnu spoločnosť. Uskutočnil to až jeho syn Matej Holko mladší (1757—1832), ktorý spolu s Jánom Feješom (1764—1813) zakladá v Nižnom Skálniku 16. septembra 1808 Erudita Societas Kishontensis (Učená spoločnosť Malohontská). Spoločnosť v zborníkoch prác svojich členov, zv. Solennia, uverejňovala významný materiál pre poznanie filozofických, teologických, sociálnych, historických, literárnych, geografických pomerov a záujmov gemerských vzdelancov, ktorí okrem vtedajšej spisovnej reči Slovákov písali literárne práce v latinčine, nemčine a maďarčine. (Okrem prác Jána Villkovského, Antona Štefánka, Alexandra Hirnera nové hodnotenie Učenej spoločnosti Malohontskej podáva Teodor Münz v diele „Náhľady filozofov malohontskej spoločnosti. Pozri aj Dejiny slovenskej literatúry, II, SAV, 1960.) Učená spoločnosť Malohontská síce vzbudzovala záujem o súčasné otázky literárne, vedecké a spoločenské, ale bola úzko spätá s feudálnym zriadením a stála mimo národno-vedomovacieho procesu slovenského národa. V Rožňave sa pokúšala rozširovať osvietené idey odbočka bernolákovského „Tovarištva“, ale nemala v obyvateľstve, v ktorom žil husitské tradície, živnú pôdu. Širší okruh záujemcov získavali čitateľské spolky (Societas lectoria) v Pondeľku (založený r. 1791), v Oľďanoch, Ratkovej, Tisovci, Revúcej a inde.

Na prelome rokov 18. a 19. storočia vedúcimi kultúrno-organizačnými osobnosťami boli Juraj Palkovič a rodák z blízkeho Českého Brezova v Novohradskej župe Bohuslav Tablic (1769—1832). Juraj Palkovič (1769—1830), rodák z Rimavskej Bane, básnik, dramatik, redaktor po niekoľkoročnom účinkovaní v Budišovčanoch odišiel do Bratislavy, kde sa stal profesorom reči a literatúry československej na tamojšom ev. a. v. lýceu. Bol najplodnejším literátom na Slovensku. Casopis Týždenník, aneb Čyřasfaké národní noviny, ktorý profesor Palkovič vydával v Bratislave od júla r. 1812 do konca r. 1818, bol

najvýznamnejší z časopisov tejto epochy. (Roku 1968 vyšla monografia od Márie Vyvíjalovej: Juraj Palkovič 1769—1830. V zborníku „Literárne postavy Gemera II“ vyjde roku 1971 o Palkovičovi štúdia Ruda Brtáňa.) Do okruhu palkovičovskotablicovskej skupiny patrí aj literárna tvorba uverejňovaná v malohontských Solenniách. Okrem už spomínaných horlivých prispievateľov Solennia Jána Fejše a Mateja Holku mladšieho, sú to práce Michala Stieglia (1769—1829) z Drienčana, Samuela Čerňanského (1769—1829) z Hnúšte, filozofa, bačonistu Jána Laurentzyho (1755—1819), Jána Hozneka, Juraja Gála, Juraja Paulinyho, historika Samuela Kollára (nar. 1769 v Pondeľku — zomrel 1831 v Čerenčanoch), rektora latinského gymnázia v Oľďanoch.

Kríza feudalizmu signalizovala vznik nového spoločenského poriadku — kapitalizmus. Nová kapitalistická priemyselná výroba zatlačovala nezadržiateľne staré feudálne hospodárstvo, klesala cesta panstvu buržoázie a s ňou kapitalizmu. V Gemeri, ktorý v tej dobe charakterizovali ako „jednú veľkú železnú baňu“, prevzala túto úlohu drobná buržoázia v mestech a na dedinách inteligencia. Národná buržoázia v Gemeri vznikla za ťažkých podmienok. Rozvíjajúce sa baníctvo a hutníctvo, ako aj ostatné priemyslové odvetvia (papierníctvo, drevárstvo a i.) boli v neslovenských rukách. Zároveň vládnuce vrstvy maďarského národa zavádzali namiesto latinčiny ako administratívnej reči maďarčinu na úkor ostatných národností. V tomto období sa začal zo slovenskej národnosti formovať slovenský národ. Novodobý slovenský národ sa ocitol pod hospodárskym i národnostným útlakom. Verný svojej reči ostával sám ľud, ktorý upeľ v zaoštalosti a bolo ho treba povzniesť po stránke

Pomník štúrovského básnika Jána Botta vo Vyšnom Skálniku

Rukopis Sama Vozára z diela „Ukojenie tóni“

hospodárskej, spoločenskej a kultúrnej. Táto úloha pripadla vzdelancom, kňazom a učiteľom — predstaviteľom drobného slovenského mestianstva. Slovenská drobná buržoázia bola hospodársky slabá, nevládala sa uplatniť ani politicky, preto národné hnutie malo dlho prevažne jazykový charakter a zameriavalo sa predovšetkým na oblasť kultúry. Hlavnou silou tohto hnutia bola slovenská inteligencia. V takýchto pomeroch koncom 18. a v 19. storočí centrom politického ruchu a literárnych snáh sa stáva Tisovec. Vedúcou osobnosťou slovenského národného hnutia najmä v rokoch 1830—1848 bol dr. Pavol Jozefy (1775—1848), superintendent v Tisovci, spolupracovník a redca nastupujúcej mládež generácie (Štúr, Hurban, Hodža, Daxner, Francisci a i.), vodca prvej slovenskej deputácie k panovníkovi roku 1842. Po jeho boku ako kapláni účinkovali August Horislav Škultéty, Daniel Gabriel Lichard, Dušan Drahotín Makovický, Samuel Holč, odchovanec Štúrovej školy. Štúrovi sa veľmi vážili osobnosť Jozefyho a sám Ľudovít Štúr nazval za prestolný prosbopis Jozefyho „otcom národa“. Dr. Pavol Jozefy bol symbolom vtedajšieho slovenského spoločenského života.

V tomto čase preslávil nielen Gemer a Slovensko, ale celé Slovanstvo Pavol Jozef Šafárik (1795—1861), rodák z Kobelárova, básnik, popredný vedec — historik, jeden z čelných predstaviteľov národného obrodenia a zakladateľov slavistiky. Jeho generácia hľadala oporu pre aktivizovanie spoločenského života jednak v literárnom zvlzku a bratským českým národom, jednak v rozvíjaní slovenskej myšlienky a rusofilstva. Pre porobený slovenský národ bolo vedecké poznávanie slovenského sveta, najmä veľkého Ruska, a jeho poetická evokácia jedným zo základných prostriedkov zbavovania sa pocitu

malosti a menejcennosti, prebúdzania národného povedomia a kryštalizovania sa moderného nacionálneho zmysľovania. Na prechode od osvietenstva k romantizmu záslužné národno-buditeľské dielo vykonal Samo Tomášik (nar. 1813 v Jelšavskej Teplici — zomrel 1887 v Chyžnom), štúrovský básnik, reprezentant (popri Jankovi Kalinčiakovi) slovenskej historickej povesti, autor hymnickej piesne „Hej, Slováci“. Do tejto skupiny patrí i jeho starší brat Ján Pavol Tomášik (1802—1887) a jeho otec Pavol Tomášik, regionálny historik. Sem možno zaradiť aj prekladateľa Michala Bosého, pseudonym Bohuslav Křížák (1780—1847) z Hrnčiarskej Vsi (predtým Pondelok), Mateja Hrebendu (1790—1880) z Hačavy, rodáka z Rimavskej Pily, príležitostného ľudového skladateľa básní a významného kolportéra slovenských a českých kníh. Ľudovýchovnú činnosť Hrebendu vysoko ocenil aj Ľudovít Štúr v liste Augustovi Horislavovi Škultétymu. Ďalej sem patrí „otec slovenského starožitníctva“ Samuel Reisz (1783—1852) a jeho synovia, rodáci z Revúcej, Jollus Reuss (nar. 1816), botanik Gustáv Reuss (1818—1861) a Ľudovít Reuss (1822—1905), pokračujúci v ťlapačkách svojho otca v zbieraní ľudovej slovesnosti. Do tejto skupiny treba zaradiť bratov Daniela Dávida (1801—1867) a Gašpara (1820—1857) Dlaníškovicov z Tisovca, Andreja Dúrecka (1816—1876) z Jelšavy, Jána Sepešihho (Sepešsy), pedagogického spisovateľa v Tisovci, neskôr v Štítniku, Jána Fízela (1786—1846), taktiež významného pedagóga v Tisovci, Jonatana Vietorisa a i. V druhej polovici 18. storočia a v prvej polovici 19. storočia boli v Gemer-Malohonte najdôležitejšie kultúrne ohniská.

Orodné roky na tvorivé sily znamenávajú aj od polovice 19. storočia až do vzniku Československej republiky roku 1918, obdobie ktoré je poznamenané bojom za záchranu Slovákov, formujúcich sa v moderný novodobý národ. Po revolučných meorušných rokoch zemianska vrstva a reprezentácia buržoázie sa definitívne včleňuje do maďarského etnika, požívajúc výhody vládnúceho maďarského národa. Na záchranu slovenského národa sa exponuje len národne uvedomelá inteligencia, pochádzajúca z dediny a prevažne na dedine pôsobiaci. Sú to kňazi a učiteľia, ojedinelé ľudia z inej profesie. V ich snahách sa odráža triedne napätie, boj pokrokových ideí proti spiatočnickým silám, idey francúzskej revolúcie, ktoré otriasli celou Európou. Heslá francúzskej politickej propagandy „Liberté, égalité, justice“, „oslobodiť európske národy“ prispeli k realistickému zobrazovaniu skutočností. Cieľom gemerských vzdelancov bolo „širit záujem o svetiskú vzdelávacu spísbu, odvádzať ľud od povery a konfesionalizmu, budiť lásku k národnej reči, rozširovať poznatky o minulosti národa a viesť ľud k vyššej forme hospodárstva.“ (Dr. Milan Pišút: Prehľad historickej a literárnohistorickej práce po vydaní Vičkových Dejín literatúry slovenskej z roku 1890, Bratislava 1963.) Touto skutočnosťou bola poznamenaná aj literárna tvorba, ktorá okrem umeleckých tendencií mala zákonite ochránarsky charakter. Národná inteligencia bola v tom čase jedinou reprezentantkou slovenského ľudu, opusteného vtedajšou vládnucou vrstvou — zemianstvom a veľkoburžoáziou. Slovenský literát bol teda politikom, vedcom, novinárom, umelcom, ktorý jediný interpretoval

Rodný dom Ľudovíta Kubániho v Horných Zahoranoch